

EBÜ HÂŞİM, Abdullah b. Muhammed

**EBÜ HÂŞİM,
Abdullah b. Muhammed**
(أبو هاشم عبدالله بن محمد)

Ebû Hâşim Abdullâh b. Muhammed
b. Alî b. Ebî Tâlib
(ö. 98/716-17)

**Hiz. Ali'nin oğullarından
Muhammed b. Hanefiyye'nin
büyük oğlu ve kendi devrinde
Keysâniyye Şîası'na bağlı
grupların imamı.**

Medine'de doğdu. Annesi, Nâile bint Hâlid b. Alkame adlı bir ümmüveled*-dir. Hayatının ilk devreleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Kendisinden sonra nesli devam etmeyen büyük oğlu Hâşim'den dolayı Ebû Hâşim künyesiyle anılır. Ebû Hâşim İslâm akaidiyle ilgili çalışmaları yanında hadis rivayetiyle de meşgul olmuştur. Babasından rivayet ettiği müt'a nikâhının haramlığını ifade eden hadisler İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa*'ı ("Nikâh", 41) ile Buhârî ("Meğâzi", 38) ve Müslim'in ("Nikâh", 29-32) sahihlerine geçmiştir. Zührî, Amr b. Dînâr ve Sâlim b. Ebû'l-Ca'd ondan hadis rivayet etmişlerdir. İslâm akaidiyle ilgili görüşlerinden özellikle adl ve tevhid konularında Mu'tezile mezhebinin kurucusu Vâsıl b. Atâ'ya büyük ölçüde tesir ettiği ve ırcâ* konusunda yazılan ilk eserin müellifi olduğu rivayet edilmekteyse de ona ait olmak üzere sonraki dönemlere intikal eden herhangi bir eser mevcut değildir. Ebû Hâşim'in *sika** ve az hadis rivayet eden bir kimse olduğunu belirten ifadeler yanında (İbn Sa'd, V, 328; İbn Kuteybe, s. 217) kardeşi Hasan derecesinde güvenilir bulunmadığı ve Sebe'iyye'ye temayül gösterip onların uydurduğu hadislere ilgi gösterdiği de (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 187; İbn Hacer, VI, 16) bizzat râvisi Zührî tarafından nakledilmektedir. Birbirleriyle çelişen bu rivayetler karşısında Ebû Hâşim'in gerçek şahsiyetini ortaya koymak son derece güçleşmiştir. Şehristânî'nin, Hâşimiyye fırkasının görüşlerini belirtirken her âyetin bir te'vili, her zâhirin bir bâtını bulunduğu, dış dünyadaki her misalin diğer âlemde bir hakikati olduğu, dış âlemde yaygın olan hikmet ve sırların bir insanın şahsında toplanacağı ve o kimsenin gerçek imam olacağı, bu bilgilerin Ali b. Ebû Tâlib'den Muhammed b. Hanefiyye'ye, ondan da Ebû Hâşim'e geçtiği tarzındaki riva-

yeti (*el-Milel*, I, 150-151) doğru ise bu, Ebû Hâşim'in Kûfe civarında yaygın olan gnostisizmin tesirinde kaldığı sonucunu ortaya koymakta, böyle bir sonuç ise muhtelif fırkalarında farklı olmak üzere Şîa akaidi için bazı tehlikeler arzettiğidir.

Hüseyin b. Ali'den sonra Muhammed b. Hanefiyye'ye tâbi olan Şîi fırkalar onun vefatından sonra oğlu Ebû Hâşim'e bağlandılar. Özellikle Horasan ve civarında Emevîler'e düşman olan pek çok Şîi onu babasının halefi ve imam olarak kabul ediyorlardı. Ebû Hâşim, ölümünden biraz önce Emevî Halifesi Süleyman b. Abdülmelik'i ziyaret etti. Hangi sebeple olduğu kaynaklarda belirtilmeyen bu ziyaret sırasında halife onun ilmi ve ifadesi karşısında hayretini belirterek Kureys içinde benzeri bir kimseye rastlamadığını itiraf etti ve ihtiyaçlarını karşılamak için bazı yardımlarda bulundu. Ebû Hâşim Filistin'e gitmek üzere Şam'dan ayrılınca halifenin Lahm ve Cüzâm beldelerine gitmek üzere gönderilen adamları tarafından zehirli süt içirildiği için yolda hastalandı. Zehirlendiğini ve ölümünün yaklaştığını hisseden Ebû Hâşim, yanındaki adamlarına kendisini Humeyme'de bulunan amcazadesi Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'a götürmelerini söyledi. Abbâsî taifalarının merkezi olan Humeyme'de amcazadesiyle buluşarak imâmetin kendisinden sonra Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas evlâdına geçmesini vasiyet etti; özellikle Horasan ve Irak'taki mensuplarına karşı hareket tarzı konusunda ona tavsiyelerde bulundu. Birçok kaynak eserde kısa veya uzun olarak nakledilen bu vasiyet, imâmetin Ali evlâdından Abbas evlâdına geçişinin bir vesikası olarak değerlendirilmiş olup Abbâsîler Horasan'daki faaliyetlerinin meşruiyetini buna dayandırmışlardır. Bir başka ifade ile bu vasiyet, Horasan'da Abbâsî hâkimiyetini savunan Râvendiyî fırkasının hareket noktasını teşkil etmiştir.

Ebû Hâşim'in Humeyme'de ölümünün ardından kendisine bağlı olanların çoğunluğu yukarıdaki vasiyete uyarken imâmetin Ebû Hâşim'den sonra kardeşi Ali b. Muhammed'e, yeğeni Hasan b. Ali'ye veya Abdullah b. Amr el-Kindî'ye intikal ettiğini iddia edenler de olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

*el-Muvaṭṭa*², "Nikâh", 41; Buhârî, "Meğâzi", 38; a.m.f., *et-Târîhu'l-kebir*, V, 187; Müslim, "Nikâh", 29-32; İbn Sa'd, *et-Ṭabaḳāt*, V, 327-328; Ya'kûbî, *Târîh*, I, 296-299; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâse), s. 217; Nevbahtî, *Fırakü's-Sî'a*, s. 27-30; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 421; İbn Abdürrabbih, *el-İkdu'l-fetd*, IV, 475-477; Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 6, 20-23; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Maḳâtîlü't-tâlibiyyîn* (nşr. Ahmed Sakr), Kahire 1949 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), s. 152; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 202, 203; İsfarayîni, *et-Teḫsîr* (Kevserî), s. 19; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 150-152; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 53; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1385-87/1965-67, VI, 371; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 129-130; İbnü'l-Murtazâ, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 7, 16, 17; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, VI, 16; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1977, II, 60-64; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 68-69; K. V. Zetterstéen, "Ebû Hâşim", *İA*, IV, 28; S. Moscati, "Abû Hâşim", *El*² (İng.), I, 124-125; T. Nagel, "Abû Hâşem 'Abdallâh", *Elr*, I, 314-315.

HASAN ONAT

EBÜ HÂŞİM el-CÜBBÂİ

(أبو هاشم الجبائي)

Ebû Hâşim Abdüsselâm b. Muhammed
b. Abdilvehhâb el-Cübbâî
(ö. 321/933)

**Behşemiyye fırkasının reisi ve
Mu'tezile'nin
büyük imamlarından biri.**

277'de (890-91) Basra'da doğdu. Mu'tezile imamlarının önde gelenlerinden Ebû Ali el-Cübbâî'nin oğlu olup onun gibi Cübbâî nisbesiyle anılır. Babasından ve devrinin meşhur âlimlerinden öğrenim gördü. Arap edebiyatını Müberrred'den öğrendi. Kısa zamanda büyük bir âlim olarak şöhret kazandı ve özellikle kelâmî konulardaki dirayeti sayesinde Mu'tezile'nin büyük imamları arasında yer aldı. Mezhebin dokuzuncu tabakasındaki âlimlere göre yaşı küçük olmasına rağmen bu tabakaya girmeyi başardı. Bu sırada ders arkadaşı Ebû'l-Hasan el-Eş'arî ile de kelâmî konularda münazaralar yaptığı bilinmektedir. Ebû Hâşim babasının vefatından sonra 926'da Bağdat'a gitti. Burada bir yandan telif çalışmalarıyla uğraşırken bir yandan da ilmi araştırmalara ve talebe yetiştirmeye devam etti. Bağdat'ta vefat etti ve Hızran veya Bostan Kabristanı'na defnedildi.

İbn Hallâd el-Basrî, Abdullah b. Hatâb, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali el-Bas-

rî, Ebû İshak İbrâhîm b. Ayyâs, Ebû İmrân es-Sayrafi ve Ahmed b. Yûsuf el-Ezrak gibi ünlü âlimler Ebû Hâşim'in talebelerindendir. Üstün hitabetiyle de şöret kazanan Ebû Hâşim daha çok kelâm ilmiyle meşgul olmuştur. Onun hadis rivayet ettiğine dair bilgi yoktur (İbn Hacer, IV, 16). Ebû Hâşim'in kelâmî görüşleri kendisinden sonra Büveyhî Veziri Sâhib b. Abbâd sayesinde Şîa arasında da yayılmıştır. Kelâm konularına dair düşünceleri daha çok Kâdî Abdülcebbâr'ın eserleriyle, tesirinde kalan veya fikirlerini reddeden muhaliflerinin kitaplarından öğrenilmektedir. Bazı noktalarda babasının görüşlerini kabul eden Ebû Hâşim, özellikle ilâhî sıfatlar konusunda ona muhalefet ederek Sünnî anlayışa yaklaşmıştır. Kâdî Abdülcebbâr, baba-oğul arasındaki ihtilâflı meseleleri *el-Mesâ'ilü'l-vâride 'alâ Ebî 'Alî ve Ebî Hâşim* adlı bir kitapta toplamıştır. Ebû Hâşim'in en çok ilgi çeken ve üzerinde önemli tartışmalar yapılan görüşü **ahval*** nazariyesidir. Bir nevi konseptüalizm (kavramcılık) sayılabilecek olan bu teoriyi Allah'ın zâtı ile sıfatları arasındaki ilişkiyi açıklamak gayesiyle ortaya koymuştur. Ebû Ali el-Cübbâî ve diğer Mu'tezile ulemâsı, Allah'ın birliği inancına halel getirmemek amacıyla bir nevi ta'tîl'i benimserken Ebû Hâşim "hal"i ilk defa kelâmî bir terim haline getirmiş ve ilâhî sıfatların gerçekliğini Ehl-i sünnet'ten farklı anlamda da olsa bu kavram yardımıyla ispatlamaya çalışmıştır. Onun düşüncesine göre halî kısaca şöyle ifade etmek mümkündür: Hal varlık (vücûd) ile yokluk (adem) arasında bulunan zihni bir kavram olup zihinde doğan tasavvurun orada yerleşmesinden ibarettir. Başka bir ifade ile haller kendi başına varlık ve yoklukla nitelenemeyen, fakat başka bir mevcudun zatıyla birlikte ispatlanabilen sıfatlardır. Buna göre Allah zâtındaki hallerden dolayı hay, alîm, kadîrdır. Bu hallerden her biri yoluyla Allah'ın zâtına nisbet edilen sıfatlar zâtî sıfatlardır. Ebû Hâşim, hem metafizik hem de mantıkî kavramlar olan ilâhî sıfatların ancak bu şekilde kavranabileceğini kabul eder.

Ahval nazariyesinden Ebû'l-Hasan Es'âri, Bâkîllânî, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî gibi Sünnî âlimler kendi mezheplerinin prensipleri çerçevesinde faydalananak edilenlerdir. Basra Mu'tezilesi'ni doğrudan etkileyen önemli simalardan biri olan Ebû Hâşim, cisimlerin hudûsuna arazların mevcudiyeti ve hudûs-

su yoluyla istidlâl ederek isbât-i vâcib için kullanılan hudûs delilini benimsemiştir (Kâdî Abdülcebbâr, s. 67). Ayrıca *en-Nakz 'alâ Aristâtâlis fi'l-kevnî ve'l-fesâd* adlı eseri, onun İslâm dünyasında Aristo'yu tenkit edenlerin başında yer aldığını göstermektedir. Mu'tezile'nin beş temel esasını kabul eden Ebû Hâşim'in kelâmcılığını yansıtan diğer bazı görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür: a) Usul görüşü. Delâlet ve illette ortaklık bulunduğu takdirde gâibe şahitle istidlâl etmek câizdir. Bir başka ifade ile illet benzerliği bulunan hususlarda duyuyu ötesini duyular âlemine kıyas ederek açıklamak mümkündür. b) Va'd ve vaid. Müstahak olmayanı mükâfatlandırmak câiz olduğu gibi cezalandırmak da câizdir. İsyanı terkeden günahlardan kaçındığı için ek bir sevaba, taati yapmayan kimse de emre isyan ettiğinden ilâve bir ikâba müstahaktır. c) Tenvî. Küçük günahlardan tövbe etmek şer'an vâciptir. Hesap gününde insanların seyyiatının hasenat karşılığında silinmesi câiz değildir. d) Hüsün ve kubuh. İyi bir fayda taşıdığı için değil iyi olduğu için tercih edilir, zira meselâ doğrulukla elde edilecek menfaat yalancılıkla da elde edilebilir. Şu halde bir şey faydalı olduğu için değil iyi olduğu için yapılır. e) Kesb. İnsanın kendi fiilini meydana getirebilmesine kesb adını vermek dil kaideleri bakımından mümkün değildir. Aslında Ehl-i sünnet'in kesbe verdiği mâna ile Cehm'in cebir anlayışı arasında bir fark yoktur. f) İmanın tarifi. İman farz olan taati eda edip günahlardan kaçınmaktan ibarettir (Kâdî Abdülcebbâr, s. 40, 167, 261, 409). g) Tafdîl meselesi. Uzun müddet sâlih amel işleyen müminin ameli Hz. Peygamber'in ameline eşit olabilir (İbn Hazm, V, 125).

Ebû Hâşim'i görüşlerinden dolayı tenkit edenlerin başında Muhammed b. Ömer es-Saymerî gelir. Tenkitlerini tekfire kadar götüren Saymerî'nin bu maksat için birçok kitap yazdığı nakledilir (İbnü'l-Murtezâ, s. 94-96). Abdülkâhîr el-Bağdâdî'nin kaydettiğine göre bazı Mu'tezilî âlimler de Ebû Hâşim'i tekfir etmiştir (*el-Farq*, s. 186). Görüşlerini benimseyenlere, "Ebû Hâşim'e mensup olanlar" mânasından Behşemîyye veya Behâşime denilmiştir. Behşemîler, kulun müstahak olmadığı halde cezalandırılmasını ve işlemediği bir kötülüğün dolayı zemme mârûz kalmasını -fiilen vuku bulmayacağını kabul etmekle birlikte- nazarî olarak mümkün gördükleri için muhalifleri tarafından kendilerine Zemmiyye adı verilmiştir.

Düşünce sisteminde varlıkla yokluk arasında üçüncü terimin varlığını kabul ederek farklı bir mantık anlayışını benimseyen Ebû Hâşim'in bu görüşleriyle Aristo mantığından ayrıldığı görülmektedir.

Eserleri. Ebû Hâşim'in kısa süren ömrü içinde 160 eser telif ettiği nakledilir (Malatî, s. 40). Kaynaklarda ona nisbet edilen ve hiçbir günümüze kadar ulaşmayan eserlerinin bir kısmı şunlardır: *Câmi'u'l-kebir*, *el-Câmi'u's-şagîr*, *el-Ebvâbü'l-kebir*, *el-Ebvâbü's-şagîr*, *el-Askeriyyât*, *Kitâbü'l-İnsân*, *Kitâbü'l-İvâz*, *en-Nakz 'alâ Aristâtâlis fi'l-kevnî ve'l-fesâd*, *Kitâbü't-Tabâ'î* ve *n-nağz 'ale'l-kâ'ilîne bihâ*, *Kitâbü'l-İctihâd*, *İstihkâku'z-zem*, *el-Bağdâdiyyât* (İbnü'n-Nedîm, s. 222; Kâdî Abdülcebbâr, s. 67, 169, 400; Bağdâdî, s. 188; Cüveynî, s. 471-472). Onun Abbâd b. Süleyman es-Saymerî'ye ait *el-Ebvâb* adlı esere red-diye yazdığı da rivayet edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 40; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 222; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muhtâ*, s. 27, 28, 40, 67, 77, 107, 167, 169, 261, 287, 307, 400, 404, 409; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûl-i-hamse*, s. 129, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, s. 23; Bağdâdî, *el-Farq* (Abdülhamîd), s. 184-201; İbn Hazm, *Vefeyât*, III, 183-184; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 176; İbnü'l-Murtezâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 94-96; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 16; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 343; R. M. Frank, *Beings and Their Attributes*, New York 1978, bk. indeks; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979, I, 330-379; L. Gardet, "al-Djubbâ'i", *El*² (İng.), II, 569-570.

AVNÎ İLHAN

EBÜ HÂTİM el-BÜSTÎ

(bk. İBN HİBBÂN).

EBÜ HÂTİM el-İBÂZİ

(أبو حاتم الإباضي)

Ebû Hâtîm Ya'kûb b. Habîb (Lebid, Lebîb)
el-Melzûzî en-Necîsî el-İbâzî
(ö. 155/772)

Kuzey Afrika'da İbâziyye mezhebinin imam ve kumandanlarından.

Hayatının ilk dönemi hakkında yeterli bilgi yoktur. İslâm tarihçileri tarafından genellikle âsi Berberîler'in lideri olarak kabul edilir. 140-144 (757-761) yılları